

Madách Imre és fiatalkori barátai

Lónyay Menyhért, Bérczy Károly

A romantika korában a barátság fogalma szent volt, fontosabb, mint egy rokoni vagy egy szerelmi kötelék. Kölcsey írja Szemere Pálnak, legjobb barátjának, megismételve annak szavait: „az elszakadt szerelem – igen, de az elszakadt barátság – soha többé össze nem forradhat...”¹ Ők barátaikban lelték fel az egész világot, lelkük legkisebb rezdülését, örömeiket, bánatukat, intellektuális gondolataikat irodalomról és tudományról, politikáról megosztották egymással. „Oly nagy, oly megmérhetetlen ez a világ! de mit csinál ezen temérdekségben az, aki felé sehonnan sem nyúl egy nyájasan intő kéz, sehonnan sem mosolyog egy biztató ábrázat...”² – vallja meg Kölcsey Szemerének, mert 35 évesen már öregnek, magányosnak, elkeseredettnek érzi magát. Ez a romantikus spleen, fájdalom és öröm, az érzelmek túláradása a levelekben is nyomon kísérhető. De tapasztalhatjuk a *Vanitatum Vanitas* (1823) költőjének megkeményedését is, dacolását és szembenállását sorsával.

1838-ban, amikor Kölcsey halála előtti utolsó levelét írta Szemere Pálnak, Madách még csak 14 éves. Ekkor címezi első leveleit Lónyay Menyhértnek Alsósztrégováról. Madách levelezése (mint később a 20. században legnagyobb írónknak) az életmű részének tekinthető. Ezért érdemes barátainak küldött levelei alapján levonnunk következtetéseket. Madách Lónyay Menyhértnek több mint negyven levelet írt, de válaszlevelet sajnos nem nagyon őrzött meg, vagy ő, vagy az utókor.³ Lónyay Menyhért főúri, arisztokrata származású, Lónyay János alispán, majd főispáni helytartó, Pest díszpolgárának a fia. Madách évfolyamtársa és barátja a pesti egyetemi évek alatt, 1837 és 1840 között. Abban az időben a posta hetente kétszer továbbította a leveleket, Pestről szerdán és szombaton, Nógrád-megyéből hétfőn és pénteken érkeztek a levelek lovas postakocsin. A levelek kézbesítése kiemelt tevékenység volt, a hírközlés

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz. Cseke, 1825. május. 18-án. In *Kölcsey összes művei. Levelek*. Budapest, 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó, 312.

2 I. m. 313. Kölcsey Döbrentey Gáborral elhidegült barátságára utal.

3 A leveleket Gyórfy Miklós tette közzé először. *Irodalomtörténet*, 1959, 68–103.

legfontosabb eszközöként. Madách eddigi magántanulmányait Pesten folytatja, majd jogot tanul az egyetemen. Kezdetben nehezen szokja meg a városi életet. Majthényi Annának írt leveleiből kiderül – mennyire hiányzik az édesanya gondoskodása, mennyire igyekszik, hogy megfeleljen az elvárásoknak tanulással és erkölcsi magatartásával. Aztán – eljön a pillanat, amikor élvezni kezdi a jurátusok életét, jogászbálakon, baráti társaságban mulatozik. Legjobb barátja pedig Lónyay Menyhért lesz.

Első válaszlevelét Sztregováról írja barátjának 1838. szeptember 1-jén, nyilván a vakáció alatt, amikor bemutatja lakóhelyét. Számára most a hazai környezet ad megnyugvást: viritó rét, ezernyi madár, domb és völgy, angol kert, csend és magány – minden adott az álmodozásra!⁴ A következő levél majdnem egy hónap múlva születik. Közeledik a tanév újrakezdése, szomorúság, ám a várakozás öröme és a kíváncsiság tölti el a levélíró, de elárulja olvasmányait: Scott, Matthisson, Pope, Bulwer.⁵ Ahogyan múlik az idő, egyre jobban telik a pesti jurátusok ideje: Lónyayval járják a várost, segítenek a szegényeken, együtt tanulnak, majd munka után színházba járnak, és házi mulatságokra, álarcosbálba. Persze, januárban hajnaltól estig exámenekre kell készülni – és már el is telt egy esztendő. 1839. június 17-én édesanyjának írt leveléből tudjuk meg, hogy vizsgái remekül sikerültek, Lónyaynak kedvenc tudománya a fizika, de Madáchot az írói pálya érdekli. Olyan verseket ír, amelyeket barátja az *Athenaeumban* szeretne megjelentetni, társával könyveket és folyóiratokat cserélnek. (Madách 1837-től megrendelte az *Athenaeumot*, Lónyay pedig a *Honművészt*.)⁶ Leveleiből arra is fény derül: rajzol, fest, úszni tanul. De a nyár újra Sztregován telik – most hosszabb levelet ír kedves Menyusának.⁷ Éppen elváltak, úgy érzi hiányoznak majd Pest „pompás kötömegei”. Verseit válogatta, véglegesítette, egyedül barátja ismeri azokat. Ő is szomorú játékot készül írni, versenyezni akar. A címzés: Monsieur Melhior de Lónyay Docteur de la Philosophie. Levelezésük felgyorsul, Madách postafordultával válaszol Lónyay tizennyolc oldalas levelére, és egy hosszú verset küld: *Egy anya gyermeke sírján*. (Ez első megjelent verse.) Tipikus szentimentális téma és stílus, rettenetesen szomorú rímek, nehézkes nyelv:

4 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1838. szept. 1. In *Madách Imre levelezése*. Szerkeszti Andor Csaba, Gréczy-Zsoldos Enikő. Salgótarján–Szeged, 2014, Madách Irodalmi Társaság, 45.

5 Madách Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1838. szept. 28. előtt, 46.

6 Madách Imre Majthényi Annának. Pest, 1839. június 17. előtt, 59–60.

7 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1839. augusztus 3., 63. Andor Csaba megjegyzi a levéllel kapcsolatban, hogy Lónyay Menyhért *Lucretia* címmel öt felvonásos szomorú játékot írt, amit Madách kegyetlenül megbírált, így a drámakísérletekkel felhagyott. (Gróf Lónyay Menyhért: Önéletrajzi töredék. *Budapesti Szemle*, 1885, 102. sz., 337–356.)

„...Im útas, itt vagyok
A drága méla sír
E sírba érzetem
Egy égi kintset bír!

E nagy világ körén
Szívemnek semmie,
Kivéve a remény
Vidító érzete

Mindössze birtokom
E talpalatnyi föld,
Napom – szövetnekem
Borús ölébe dőlt...⁸

A levelek tehát irodalmi érdeklődésről szólnak, Börne, Byron műveiről, valamint Rousseau-ról is. Némi keserűség, némi félelem a jövőtől Rousseau-t idézve: „Nem azért jövendőlék, mert be fognak teljesedni, de azért teljesednek be, mert megjövendőlék.”⁹ Szó van itt a „mixturai disputációkról”, melyből kiderült Madách és Lónyay további hat iskolatársukkal közösen kéziratot írtak *Mixtura* címmel, de egyetlen lapszám sem maradt fenn. Madách Ciceróval, Vörösmartyval és Eötvössel okoskodik: szeme fekete borút tükröz, mely szívéből ered. A következő levelek rövidek, érzelmi hullámozást mutatnak, barátját rajongva szereti, de ugyanakkor kételkedik is benne, nem viseli el bírálatát. Kéri, a nála levő verseit temesse el, ne mutassa senkinek, lehet, hogy ő is búcsút mond a költészetnek.¹⁰ 1839 végén, 1840 elején törés következik be kapcsolatukban. Hogy mi az oka? Egyrészt Madách érzékenysége, mert barátja, úgy látszik, megunt a gyakori leveleit, és „ostoba csacsogó lúdnak” titulálta. Azután költői reményeit is kritika érthette, mert elküldött verseit „sötétbe temetésre” kéri, sőt úgy érzi: „De ezeknek jobb lett volna sohasem születni” (Címzés: „A Morcz Lónyay”).¹¹ Ezután sem változik semmi, 1840. január-februárban a baráti látogatások elmaradnak, csak Madách sürgető, békítő sorai, várakozásai, szomorúsága és fájdalmas kérdései maradnak: Tán megszűnt a barátságunk? Végül Lónyay most válaszol, de szemrehányó mondataiban nincs köszönet. Bár szerető barátként, igaz bizalmasként viselkedett mindig, most felteszi a kérdést: Nem voltál-e irántam titkolózó? Elfoglaltsága, apja szigorúsága nem engedheti meg a gyakori látogatásokat, egyébként is naponta négy-öt órát töltenek együtt az egyetemen. A levél fő üzenete tehát: Hagyjál békén!! Aláírás: L. M.¹² Madách válasza is rövid: Meggyőztél, kedves Menyusom! Mi is feltehetjük a kérdést, mi volt tehát Madách titka, mit hallgatott el barátja elől? Erre választ a Madách

8 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1839. augusztus 17., 64.

9 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839. június, 70.

10 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839–1840. január 1–6., 73.

11 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839 vége–1840. eleje, 73.

12 Lónyay Menyhért Madách Imrének. Pest, 1840. január-február, 75. Ez az egyetlen Lónyay levél maradt fenn az utókornak.

Máriának, nővérének szóló következő levélből kaphatunk. Témája a Lónyayéknál tartott vigalom, a táncmultság, ahol Lónyay Etelkával táncolt a legtöbbet. De ez az édes vonzalom, ez az ébredő szerelem titkos, senki nem tudhatja, és e levelet sem olvashatja el más.¹³ Az Etelka-szerelmet csak az 1840-ben megjelent *Lant virágok* őrzi: „Kék szemébe láttam üdvöm Ég sugárú képzetét...”. Szentimentális, érzelgős képsorok, a költői szárnypróbálgatás példái, de ciklusba sőt két füzetbe rendezte Madách *Zaránd* álneven.¹⁴ A barátságának annyi, bár három éve, hogy megismerkedtek, mégis hosszúnak, ugyanakkor igen rövidnek tűnhetett. Lassú elhidegülés figyelhető meg, igaz, Madách 1840-ben Pesten még igen sok levelet ír. Leveleiben fokozatos karakterváltozást figyelhetünk meg: önvád, szenvedés, vallomások titkolt szerelméről, álmairól, halálvágyáról. Egyre jobban úgy érzi, el kell köszönnie barátjától. Madách elhagyja Pestet is, búcsút vesz az egyetemtől, és új életet kezd. Pest egy kis porfelleget már számára, szabadon lélegzik, gyönyörű a természet, Nyitra, Vadna, Galgóc, Léva, *Pöstyén*. Öröm és táncmultságok, újabb hölgyek és élmények, sőt e megnyugvásról verset ír, búcsúverset barátjának, melyet levelében el is küld 1840. július 13-án.¹⁵ 1840-ben Madách még csak 17 éves, de meglepően érett gondolkodású, művelt fiatalember, aki megtanulta: „Lehet az élet frissítő virágcsa dúló zivatarok után”, vagy „óvó kép, mely költői reptérből túl régiókból levonja az embert mutatva mi gyomorú (!) a föld, s mi pór teremtménye minden”.¹⁶ Minden csupa ellentét, régi századok romjai kísértenek, ősi dicsőség, ősi bajnokok a Vág völgyében, de a jelenben újabb multságok, „szörnyű” nagy bálak és „gyönyörű” dámák, az élet megy tovább. Elmarad egy ígért találkozás Lónyay Menyhérttel a nyár végén, Madách betegen fekszik, barátja édesapját kinevezték Bécsbe, így messzebb kerülnek egymástól. 1840 októberében még néhány rövid levelet olvashatunk, majd 1841 májusában egy hosszabbat Alsósztrégováról. Végül 1841 augusztusában emlékező sorokat, melyben az elrepült, édes, baráti együttlétre emlékezik. De filozófiája a későbbi érett költőt idézi: „súlyos gond, dicsvágyó törekvés a későbbi kor része, s ha annyi küzdelemre végre kivívtunk némi kitüntetést, éljük-e örömét? Tenni, küzdeni, győzni vágyunk, de mindenütt ezer akadályba ütközünk. Mely élet szak hát, melyre teremtetén? Mely az élet rendeltetése?”¹⁷ Ezek már *Az ember tragédiájának* kérdései, Madách olvasta és olvassa Kölcseyt, Vörösmartyt, Victor Hugót. Letette vizsgáit, és tanulja az élet iskoláját. Még ír egy utolsó levelet barátjának 1842 júniusában, mindketten dolgoznak már a jogi

13 Madách Imre Madách Máriának. Pest, 1840. január 6.–március 10., 76–80. Lehetséges, hogy a levelet el sem küldte, csupán a fogalmazványt őrizte meg, jegyzi meg Andor Csaba.

14 Madách költeményeit Bene Kálmán és Andor Csaba rendezte sajtó alá filológiai magyarázatokkal együtt. A *Lantvirágok* a III. kötetben található. Madách Imre: *Költemények*. Harmadik kötet. Madách Imre művei IX. Budapest–Szeged, 2020, Madách Irodalmi Társaság.

15 Madách Imre Lónyay Imrének, Pöstyén, 1840. július 13., 94.

16 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pöstyén, 1840. július 19., 95.

17 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1841. augusztus 6., 102.

pályán, és ami összefűzi őket, az a honszeretet: „áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell!” üzen a *Szózat* szavaival régi barátjának, igaz szívvel, elfeledve a civódást, a haragot, rokonlélekként.¹⁸ Meglepetésre még találhatunk egyetlen levelet 1844-ből Alsósztrégováról. „Tollam rég nem foglalkozott veled, de emlékem igen. Te már a pályán állsz, melyre én csak fegyverkezem.”¹⁹ Tudjuk, Lónyay Menyhért a gazdaságban és a politikában teljeseedik ki. Ez a pálya számára fantasztikus lesz, felsorolni is nehéz karrierjének állomásait. 1843-tól Bereg megye országgyűlési nagykövete, Széchenyi eszméit támogatja. 1847-ben a *Pesti Hírlap* újságírója, majd aktívan részt vesz az 1848-as áprilisi törvények megalkotásában, parlamenti tag, a Szemere-kormány államtitkára. Világos után Párizsba menekül, 1850-ben visszatér, mezőgazdasággal és irodalommal foglalkozik. Egyik alapítója 1858-ban az első hazai biztosító társaságnak, vezér szerepe van a Tisza szabályozásában, takarékpénztárak létrejöttében. 1861-től ismét parlamenti képviselő, 1870-ben pénzügyminiszter, majd rövid ideig miniszterelnök, az MTA tagja, sőt annak elnöke 1884-es haláláig. Kálvinista, míg Madách katolikus. Tulajdonképpen e fényes pálya ismertetése Madách szempontjából is fontos, hiszen fiatalságukat szoros barátságban töltötték. Ha a kapcsolat meg is szakadt, a közös gondolatok, olvasmányok, emlékek mindig megmaradtak bennük.

Bérczy Károllyal is fiatalon találkozott először. Barátságuk azonban egész életében végigkísérte, talán életútja végén teljeseedett ki. Mindezt elsősorban nem levelezésükből tudhatjuk meg (csupán néhány Bérczy levél maradt fenn, Madáchtól egy sem), inkább életútjuk, irodalmi érdeklődésük, műveik elemzéséből. Valamint abból a csodálatos *Emlékbeszéd*ből, melyet Bérczy mondott el a Kisfaludy Társaságban 1866. február 6-án, barátja halála után.²⁰

Bérczy Károly pályáján nem magányosan, külön utakat járva haladt. Életeleme volt a közösség, mindig szorosabban beletartozott valamilyen írói körbe. Madáchcsal csak a harmincas évek végén kötött szorosabb barátságot, Lónyay Menyhértnél találkoztak több ízben. Mint tudjuk, a Lónyay-féle kis irodalmi körnek ténylegesen nem volt ugyan tagja, de szívesen járt középük, és szívesen mondott véleményt Madách Imre első verseiről is.²¹ Bérczy így emlékszik erre: „Pesten, barátjánál, Lónyay Menyhértnél, többen kis irodalmi kört alakítottak, hol a névtelen versek részrehajlatlan bírálata alá estek. Hozzám is hozott egy párt, sajátjait, s kért, mondanék munkáiról legőszintébb és legszigorúbb véleményt. Tekintély lehettem előtte, mert néhány versem és beszélyem jelent meg

18 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1842. június 23., 110.

19 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1844. május 8., 135.

20 Bérczy Károly: Madách emlékére. *Kisfaludy Társaság Évtáplaja*. Új Folyam III. Pest, 1869, 197–223.

21 Ahogyan Madách és Lónyay Menyhért fennmaradt levelezéséből (1838–1844) megtudtuk, Lónyayék Pesten az Egyetem utcában laktak. Náluk jöttek össze az egyetemisták és szerkesztettek egy alkalmi folyóiratot *Mixtura* címmel. (Vö. Györffy Miklós: Madách Imre kiadatlan levelei. *Irodalomtörténet*, 1959, 70.)

ekkor a *Rajzolatokban* és a *Regélőben*.²² Barátságuknak nemcsak a kölcsönös rokonszenv és tisztelet, hanem sok-sok hasonló jellemvonás is oka lehetett. Mindketten Nógrád megyében születtek, s csaknem azonos időpontban (1821, 1823). Bérczy vidám külseje mögött mély érzések, rendkívüli érzékenység rejtőzött. Igazi énjét csak ritkán tárta fel barátai előtt, akárcsak Madách Imre. Jogot tanulnak, részt vesznek a megyei közéletben, Bérczy 1847. januártól Széchenyi titkára, az 1848-as kormány megalakulásától még a Minisztériumba is követi Széchenyit, Madách Eötvös centralista körével rokonszenvezik. Filantrópia, boldog tervezgetés, közös álmok. Hasonló az írói pályakezdés is: előbb a lírával, majd a drámával kísérleteznek. Költeményeik alapján közelíthető ars poeticájuk: „légy ember és honfi”; – valamint hasonlóak a szentimentális ciklusalkotásokban szereplő túlaradó fájdalom, visszafojtott bú variációi (Lamartinehatás).²³ A '40-es évektől a romantikus hitvallás erősödése jellemző, legfőbb témáik: a lét problémái; szabadság, egyenlőség, haza, nemzeti függetlenség. És az epigon szerep után megjelennek az egyéni hangvételű versek: Bérczynél a szabadság-szerelem ódáit, Madách költeményei pedig az emberiség, a világtörténelem alapproblémáit vetik fel, és már a *Tragédia* gondolati-érzelmi előtörténetére ismerünk. Mindketten tehát alapvetően lírikus egyéniségek, de Bérczy az epika mellett fog kikötni, Madách igazi műfaja a dráma lesz. Megjegyezzük – Bérczy is írt drámát, egyetlen kéziratban maradt drámája a *Bitorlott szerelem* (1840, Ladár Iván a főhős, ez Bérczy álneve) soha nem kerül kiadásra, bár Kerényi Ferenc szerint Bérczy életművének perdöntő dokumentuma...²⁴ Érdekes az is, hogy Bérczy mint az Akadémiai Drámabíráló Bizottság tagja az 1850-es évektől kezdve dráma-recenziókat ír.²⁵ A műfaj iránti vonzódása a *Tragédia* keletkezésének hátterében sem érdektelen.

Életútjuk alakulásának párhuzamai is érdekesek, mert 1848–49 eseményeiben betegségük miatt egyikük sem tud aktívan részt venni. Bérczy Pestről Vanyarcra vonul vissza, egy elhagyott kis faluba Nógrád megyében, ahol Madách is sokszor járt. Bérczy Madách emlékére mondott beszédében többször visszatér barátja rossz egészségi állapotának taglalására. „1848 tavaszán, ő is sok más-sal az álmodott szebb kor hajnalát látta, s midőn éppen férfierejének, s kivívott tekintélye és népszerűségének súlyával akart sorakozni az építők közé: megújult régi makacs betegsége ágyba szegezte. Innen hallá, felváltva örömtől és

22 Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. *A Kisfaludy Társaság Évolapjai*. Új Folyam, III. kötet, 1869, 197–223.

23 Vö. Madácsy Piroska: Madách Imre és Bérczy Károly. *ItK*. 1984/2, 205–209.

24 Bérczy Károly: *Bitorlott szerelem*. (Kézirat, Bérczy Károly írói hagyaték. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár) Kerényi: Bérczy K. írói hagyatéka. *Irodalomtörténet*, 1971, III/1, 669.

25 Bérczy Károly-*drámabírálatok*. (Kézirat. Írói hagyaték, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár.)

fájdalomban elhaló szívvel a világeseményeket, s mire felépuült, nem volt több tavasz és hajnal, csak

„Enyésző nép, ki
méla kedvvel
Múltján borong...”²⁶

Ismerős a kép, Bérczy is súlyos szívbajával, betegen, csupán messziről szemlélhette a véres színjátékot. Vanyarcon naplót ír: 1849. júl. 12. „Mi hön szerettük a hont, hön szerettük egymást, s válnunk kellett egymástól azon halálos aggodalomban, hogy ha ismét találkozzunk, nem leszünk e saját hazánkban idegenek?”²⁷ S mire felébredt, nem volt már miért lelkesednie. A szabadságharc bukását követő években kezdetben mindketten menekülésre kényszerültek. Tudjuk, Madáchot börtönbe zárják, Bérczynek is rejtőzködni kell, a zsandárok őt is keresik. Vanyarcról Balassagyarmatra megy, majd a Svábhegyre. 1849–50 telét Putnokon tölti, és csak 1850 tavaszán tér vissza Pestre. Bérczy tud hamarabb talpra állni, neki legalább a szerelemben nem kell csalódnia. De Madách számára: „Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következnek. Haza, család, hit, remény, szeretet: mind oda, oda!”. E válságból fakad *Az ember tragédiája*, melynek megírására Bérczy is ösztönzi barátját, s melyet annak őszinte, csodálatos vallomásának tart, bár kissé patetikusán fogalmaz: „*Az ember tragédiája* Madách lelkének ama hitvallása, melyet benne a contemplatív élet folyamán kifejtett, a csapások alatt megrendült, s már-már pesszimizmusra hajló, de e megbocsátó nemes szellem visszanyert nyugalomban kiengesztelődött, s a költészet sugaraitól átragyogott bölcsészet érlelt meg: tisztán áll az, hogy *Az ember tragédiája* Madách lelkének oly kényszerű kifolyása, melyet meg kellett írnia, ha Faustot soha nem olvassa, ha Faust soha nem születik is.”²⁸ Bérczy jól ismerte barátja természetét, „ki hidegnek kívánt feltűnni, holott szívében egy Vezúv tűzanyagai forrtak, szigorúnak és engesztelhetetlennek, holott nemes lelkében a vett bánталommal mindig egykorú volt a megbocsátás”.²⁹ Erős meggyőződése, hogy soha író oly hasonló nem volt művéhez, mint *Az ember tragédiájának* szerzője – a lélek tükre ez a mű. A tartózkodásra és visszavonulásra való hajlamot az elszigetelt sztrigovai kastély csak erősíti, ahol az életet inkább könyvekből és a lapokból ismeri meg. Madách írja: „Engem sokan hidegnek, érzéketlennek tartanak, pedig nagyon is romantikus vagyok, és bajom csak az, hogy kevesen értenek meg.” Bérczy szerint „Soha nem vegyült az élet zajába, markolt a teljes emberéletbe, később egy keserves tapasztalás árán kellett elérnie a pontra,

26 Bérczy Károly: *Madách emlékezete*. I. m. 212.

27 Bérczy Károly: *Naplótöredék 1849-ből*. Írói hagyaték. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár. A hagyaték jelenleg a Balassagyarmati Levéltárba került.

28 Bérczy: *Madách emlékezete*, i. m. 213.

29 I. m. 204.

honnan a világot és az embert objektíve szemlélhesse, ez utóbbit drámailag egyéníthesse.” A magány – elmélyedésre készítette. Például a nőről: „A nő mint eszmény kettős alakban jelent meg neki: az egyik a heves izgalmakat keltő, a bájaival leláncoló, gyötrő, boldogító, de mulékony, de szertefoszlott eszmény; a másik az állandó, az élet minden viszonyaiban hűséges, a szigorában is mélyen szerető édes anyáé...”³⁰ „Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirívóbb színekben nem állítottam elő” – mondja Madách Bérczynek egyszer. Írói módszereit is megfigyeli Bérczy: minden eszmét papírszeletkére jegyez olvasmányáiból, és külön csoportosította ezeket, mint a méh, gyűjtögette későbbre. A fentebb említett Madách-vallomás akár Bérczy önjellemzése lehetne, hiszen Bérczy szívében is sok elfelejtett vágy és szenvedély izzott, melyről kevesen tudtak. Naplójában írja 1849. júl. 13-án: „Ma jött híre, hogy kedden Budára, csütörtökön Pestre vonult be az ellen, hogy a pesti nép szívesen és örömmel fogadta..., a szomszéd falu, Guta, lángban áll, kinn pedig haragos szél zúg, és terhes felhőket kerget, s e felhők felett az ég van, hol az ember hite szerint Isten lakik...”³¹ „Számotvettem magammal, s átláttam, hogy a hiba nem másokban rejlik, de magamban, ki az életet másnak vettem, mint aminő valóban. Sorsom kissé érzőbb szívet, s élénkebb phantáziát adott – ez megfejt mindent” (Júl. 14.). Nemcsak rokonlelkek ők, valódi rokonságba is kerülnek, ugyanis Bérczy lányát Balogh Károly, Madách Imre nevelt fia és unokaöccse vette feleségül. Az élet produkál még néhány figyelemre méltó véletlent: Madách is 1862-ben foglalta el székét a Kisfaludy Társaságban *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* című értekezésével. Bérczy székfoglalója az *Anyegin* első énekének fordítása. Madáchot 1863-ban éri a megtiszteltetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lehet, s betegsége miatt Bérczy Károly olvassa fel értekezését: *A nőről, különösen aesthetikai szempontból*. Bérczy akadémiai székfoglalójának címe *Az irodalmi humorról* (1860).³² Tudjuk, Madách csak egy évvel éli túl közéleti sikereit, 1864-ben szívbetegségben meghal. S Bérczy nemsokára követi 1867-ben. Rendkívül érdekes a két akadémiai székfoglaló hangnemének vagy inkább humor-felfogásának hasonlósága. Bár Madách humora keserűbb, világfájdalmasabb, de ő is a humor segítségével akar nevelni, változtatni az emberi hibákon. A humor sokféle értelmezéséből sem a felszínes, hanem a mély, irodalmi humort kedvelik. A humor nem a „nevetségesség teteje”, „a valódi humornak pedig nem célja az élc, hanem csak eszköze...”³³ Bérczy szerint: „A humorhoz mély gondolkozással párosult tapasztalás, éles elme, élénk képzetető, fogékony kedély s ennek egyoldalú behatások által nem kötött szabadsága szükséges...” „Tárgyilagós nézőpont kell, ahonnan a humornak nem sebezni, hanem

30 I. m.

31 Bérczy Károly: *Naplótöredék 1849-ből Vanyarcon*. Balassagyarmat, Bérczy írói hagyatéka.

32 Bérczy: *Az irodalmi humorról*, 1860. *Szépirodalmi Figyelő*, I, nov. 26., 5–8. rész, 65, folytatásokban.

33 I. m. 81.

gyógyítania kell...” Minderre példaként az angol és orosz írókat (Dickens, Lermontov), valamint Széchenyi egész nemzetet ébresztő, tevékeny, új életre nevelő, roppant hatású humorát említi. Madách humor-felfogása a nőről vallott nézeteiben nyilvánul meg, mosolyogva ostoroz – tapasztalatainak okulva akar sebeket gyógyítani. A tanulmányból kitűnik, Madách nincs valami jó véleménnyel a nőkről, sőt... Hát még az emancipált nőkről, így George Sandról és nőalakjairól, eszményeiről sem.³⁴ Bérczy is ír a nőkről, nőírókról: „A kellő léleknyugalom hiánya a nőknél okozza, hogy az írók tollából sem találkozónk teljes és tiszta humorral (pl. George Sand, Madame de Staël).” Elképzelhető, hogy Sand *Lélia* című regényét is (melyről Madách tanulmányt ír) Madáchcsal együtt elemezték. S hiányolták – annak humorát!³⁵

Bérczy tehát 1866-ban búcsúzik Madáchtól a Kisfaludy Társaság ülésén, talán megérezve, hogy a végzet már az ő számára is kimérte a lét óráit, s „fonta a jelesnek szánt koszorút” öntudatlanul – önmagának is. Az emlékbeszéd a kor divatos kelléke, Gyergyai Albert szerint: „az emlékiratok általános kedélyeskedő melegében úgy szólván egyetlen családi téma az irodalom”. Az írók – miután részesei voltak a reformkori lendületnek, és átérték a forradalom mámorát, most kissé kiégve, kijózanodva, nem ritkán fáradtan és bánkódva tekintenek vissza! Ez a kor nem beszédes, elhagyja a vallomásokot, a naplót. Levelezésük feltűnően sivár! „Íróik míg életben vannak, egymásról tartózkodó tárgyilagossággal szólnak – s ha egyikük kidől a sorból, legközelebbi barátja – ünnepélyes szép szavakban magasztalja érdemeit, műveit s főképp jellemét.”³⁶ Bár Gyergyai meglehetősen ironikusan beszél az emlékbeszédéről mint uralkodó műfajról, elmondhatjuk, e jellegzetes összefoglaló visszaemlékezések nélkül kevesebbet tudnánk a kor íróiról, így Madáchról is. Bérczy emlékbeszéde hiánypótló dokumentumnak és irodalmi alkotásnak nevezhető: megkapóan szép, őszinte emberi és írói portrét rajzol Madáchról, középpontba állítva *Az ember tragédiáját*, ugyanakkor értékes, ismeretlen adalékokat közöl. Madách és Bérczy levelezése valóban nem mondható bőbeszédűnek. Három Bérczy-levelet őriz ma is a Széchenyi Könyvtár kéziratára, mind a három 1861-es keltezésű. A november 5. 1861. dátummal ellátott levélben az író gratulál *Az ember tragédiája* sikeréhez, a másik két levél pedig azt bizonyítja, hogy szívesen közvetíti Madách kézirateit a korabeli lapokhoz. A november 18-án írt levél érdekes kulisszatitkokat közöl a szerkesztőségek belső ügyeiről, arról, hogy a lapok tartalmának minősége silány, az értékes cikkeket sajnálattal kénytelenek a szerkesztők visszaadni. Például

34 Madách Imre: *A nőről, különösen esztétikai szempontból*. Akadémiai székfoglaló, 1864. ápr. 18. In *Madách összes művei*, II. Bp., 1942, Révai. Tanulmányok, 583–603.

35 Vö. Madách Imre: *Eszmék Léliáról*. Országos Nőképző Egyesület Évkönyve az 1912/13-as évről. Bp., 1914, Pallas Nyomda, 132; Madácsy Piroska: *Madách és George Sand*. In III. Madách Szimpózium, 1998, 10.

36 Gyergyai Albert: Bérczy Károly, Anyegin magyar fordítója. in *Klasszikusok*. Budapest, 1962, Szépirodalmi, 400.

Madách *Szellem és tartalom* című cikkét sem jelentetheti meg Pompéry János. E néhány levél hangneme azonban korántsem olyan közvetlen, mint gondolnánk. Barátok voltak, de egészen feloldódni Madách – az egy Szontágh Pált kivéve – senkivel sem tudott.³⁷ Mégis bízott Bérczy hűségében, mert leveleit, jegyzeteit, kiadatlan kéziratait reá hagyta gondozásra és kiadásra. Ez a bizalom legfőbb bizonyítéka annak, hogy Madách barátsága Bérczy iránt milyen mértékű volt.³⁸ Bérczy Madách emlékezetére mondott beszédében utal arra, hogy Madách hat öt felvonásos drámája még kiadatlan, és e drámák közül hármat (*Mária királynő, Csák végnapjai, Férfi és nő*) Madách összes műveiben meg szeretné jelentetni. Sajnos terveit nem tudja megvalósítani – betegsége és 1867-ben bekövetkező halála miatt. Így a kéziratok Gyulai Pálra maradnak...

Láthatjuk tehát, hogy Bérczy Károlyt kora ifjúságától a meglelt férfikorig végigkísérte az irodalom szeretete, Madách barátsága. Petőfiékkal indul, s erről sohasem felejtkezik meg. Egyike azoknak, akik Világos után elsőként próbálják meg a magyar irodalom felélesztését. Rendező szenvedélyével, lapteremtő kedvével s nem utolsósorban írói munkásságával azok közé tartozott, akik szinte utolsó pillanatukig életelvükként vallják: „Végetlen a tér, mely munkára hív!” Bérczy az a fajta ember volt, aki, ha valamit elkezdett és elvállalt, azt csak szívvel, lélekkel, óriási lelkesedéssel, önmagát fogyasztó belső égéssel tudta csinálni. Az ötvenes évektől sportújságíró és szerkesztő lesz, mert nem akar többé közéleti szerepet vállalni. (Az első magyar sportújság címe: *Lapok a Lovászat és a Vadászat köréből*). Pedig igazából, a szíve mélyén mégsem újságíró ő, hanem irodalmár. Az írás vágya szólal meg, egy kicsit keserűen, önmagán tréfálkozó filozofálgatásban Madách Imréhez írt, 1861. november 18-án keltezett levelében: „Kemény, Jókai regényeket írnak, én is hegyezem tollamat, s nem sokára – rágni fogom... A négy rustrum hátamon ugyan, de most ismét azt mondom, mit az öreg táblabíró a Lánchíd tervezésekor: „minek az már erre a rövid időre?” Bár e hasonlat hatalmasan sántít, mert a táblabírót századokkal élheti túl a Lánchíd, míg az én lepkeéletű betűim előttem enyésznének el a semmiségben. Egyébiránt is minden csak „vanitatum vanitas” jó, hogy megírta Kölcsey, legalább utána mondhatja az, ki mint jómagam – az erő hiányát e vigasztalással akarja önmaga előtt eltussolni.”³⁹

Az erő hiánya, az idő hiánya, a kétség, hogy mindaz, amit eddig alkottunk, létrehoztunk – elenyészik, mindannyiunk problémája. Talán azok az emberek, akik érzik magukban a pusztító betegség súlyát, tisztában vannak azzal, hogy lehet – a holnapot már nem érik meg, erősebbek. És mégis tervezgetnek, sőt

37 Levelezésüket lásd részletesen: Madácsy Piroska: Gondolatok Madách könyvtárában. *Hitel*, 2020. július, 93–107.

38 Vö. Bérczy: *Madách Imre emlékezete*, 197.

39 Bérczy Károly – Madách Imréhez. Pest, nov. 5., 1861.

Bérczy Károly – Madách Imréhez. Pest, okt. 20., 1861. OSZK Kézirattár.

Bérczy Károly – Madách Imréhez. Pest, nov. 18., 1861 (részlet).

egyre többet szeretnének még tenni. Nem igaz, amit Bérczy önmagáról a fentebb idézett Madáchhoz írott sorokban mond, mert – bár tisztában van betegségével – hihetetlen kitartással, szorgalommal még van és lesz ideje az *Anyegint* lefordítani.

És nem igaz ez Madáchra vonatkoztatva sem. Madách a hatvanas évek elején ér sikereinek csúcsára, ünnepelt, elismert író lesz. Ugyanakkor 1864-ben bekövetkező halála után két évszázaddal később is legnagyobb, örökéletű drámaírónk maradt.

Györfői Mátyás Albert